

del Pirineu). Tot i que la teoria presenta certes objeccions actuals importants, Turull considera que el fet de detectar possibles errors en les explicacions de Coromines no n'invalida la teoria, sinó que consisteix en un precís i important punt de partida a partir del qual fer avançar la ciència.

Així doncs, tenint present la gran complexitat no només lingüística, sinó també històrica, que presenta aquesta vall del Pirineu, amb una romanització tardana i inexistent en alguns llocs, *Pagus Anabien-sis* ens resol de manera precisa en un apartat final de conclusions diferents ombres que tradicionalment ha presentat la toponímia pirinenca, i en concret l'aneuena: el perquè de la gran quantitat de topònims d'origen preromànic presents a la vall, l'absència de noms de lloc d'origen àrab i la poca presència dels d'origen germànic i romans.

En definitiva, es tracta d'un exquisit i imprescindible exercici de comprensió del paisatge i cultura aneuena, ja que, tal com recull Sistac al seu davantal, «independentment del que puguem dir en el passat, en el present o en el futur la cartografia, el cadastre o el Papa de Roma, *mentre lo món siga món, la Cenrosa serà de Son*».

Isaac BEÀ PONS
Universitat de Lleida

Bibliografia de referència

SOLÉ, C. (2007): «Albert Turull (dir.), *De Marimanya al Cargol. Inventari toponímic de les Valls d'Àneu*. Ed. Consell Cultural de les Valls d'Àneu, col. Quaderns del Consell Cultural de les Valls d'Àneu n. 5, Esterri d'Àneu desembre de 2004, 283 p. Amb la col·laboració de M», dins SANTA, A. (ed): *L'ull crític* [en línia], núm.: 11. Lleida: Universitat de Lleida, p. 304-305, <<https://raco.cat/index.php/UIICritic/article/view/387142>>. [Consulta: 17 d'agost de 2021.]

VENÂNCIO, Fernando (2019): *Assim nasceu uma língua: assi naceu ùa língua. Sobre as origens do português*. Lisboa: Guerra e Paz, 311 p.

El professor Fernando Venâncio, amb una llarga trajectòria acadèmica en l'àmbit del portuguès a les universitats holandeses, fa amb aquest llibre una proposta singular en diversos sentits. El primer, en el to. Es tracta d'un treball de revisió i de recerca sobre la història del portuguès, escrit amb una prosa extremament amena, sovint informal, propera, que no amaga en cap moment la veu pròpia i la implicació personal en tot el fil argumental. És a dir, el professor Venâncio renuncia explícitament a la seguretat a vegades una mica covarda de la prosa acadèmica asèptica, pretesament neutra, de la qual els investigadors se solen servir com una mena d'armadura. Això fa que des de les primeres planes es tracti d'un llibre agosarat, apassionant fins i tot, que no s'està de trepitjar més d'un ull de poll, acadèmicament i políticament parlant.

Un dels propòsits més importants d'*Assim nasceu uma língua* és replantejar de dalt a baix uns quants fonaments historiogràfics bàsics sobre els orígens de la llengua portuguesa, assentats sobretot en raons polítiques i identitàries (relacionades amb la construcció nacional de Portugal). Fonaments aquests que fan referència sempre a la mateixa qüestió doble i complementària: la insistència de la filologia i la lingüística portugueses d'identificar el moment fundacional de la llengua amb el moment fundacional de la nació política, i per tant la necessitat de distanciar-se simbòlicament i radicalment del gallec. Així doncs, una part important del llibre es dedica a contradir aquesta posició en tots dos sentits. És a dir, postula la hipòtesi que la singularitat del romanç nord-occidental peninsular està consolidada molt abans de 1139 (data de la declaració del comtat portugalense com a regne independent), i que la independència política no té efectes lingüístics. Això vol dir que la llengua del nou regne continua sent la mateixa al sud i al nord del riu Minho, i per tant, que —igual com la independència del Brasil no va

implicar el naixement de cap sobtada llengua brasilera (tot i que segons l'autor, això acabarà passant: «a variedade brasileira e a europeia se vêm, desde há séculos, afastando [...] num processo irreversível», p. 20)—el «portuguès» és una varietat romànica nascuda fora de les fronteres de Portugal.

El capítol introductori del llibre avança aquestes qüestions i també enuncia les bases metodològiques del treball que vindrà, basat sobretot en l'estudi del lèxic, aspecte que segons l'autor ha estat tradicionalment negligit o poc problematitzat. També s'hi anuncia que tot el que es dirà del portuguès es basa en documentació del tot accessible a tothom i coneguda de fa temps, i que per tant les conclusions divergents de la historiografia anterior no depenen de dades desconegudes, sinó d'una mirada diferent. I per tastar una mostra que el llibre va a contracorrent de la tradició, s'hi enuncia breument la teoria dels lingüistes italians Mario Alinei i Francesco Benozzo segons la qual el llatí no va anar simplement provocant l'abandonament de les llengües parlades anteriorment en els diferents territoris itàlics, sinó que a tota la península ja hi havia varietats itàliques més o menys pròximes del llatí i paral·leles a aquest, sobre les quals va actuar de superestrat, d'anivellador, no pas de substituïdor, «allo stesso modo in cui, mantenendo l'utile analogia con la situazione attuale, sic. *canni*, laz. *caru*, lig. *carua*, emil. *kèrna*, o lomb. *carna* non sono continuazioni o derivazioni dell'Italiano (fiorentino) *carne*, ma sue attestazioni collaterali, sulle quali, al limite, l'Italiano può agire in termini di superstrato» (Benozzo i Alinei 2012: 203). Aquest plantejament permetria avançar força la cronologia dels parlars «romànics» (els lingüistes esmentats proposen la nomenclatura de neoitàlics) i sustentaria l'afirmació fonamental de la tesi de Venâncio: «o latim da Galécia pode ter sido, em boa medida, contemporâneo do latim do Lácio, sendo, um e outro, variantes dum itálico vastamente estendido pelo sul da Europa séculos antes do despontar político e cultural de Roma» (p. 22), que amb l'expansió només anivellaria aquestes varietats a mode de superestrat.

Després de la introducció el llibre es desplega en quatre parts. La primera, «Abans del portuguès», es dedica a explicar amb detall la hipòtesi de la individualització d'una varietat nord-occidental peninsular molt abans del que s'ha postulat tradicionalment: «em época bem mais remota do que até hoje foi habitual supor, e certamente não mais tarde que 600 d.C.» (p. 81). El fet crucial que demostraria aquesta individualització primerenca és la caiguda de [l] i [n] intervocàlics (colore > cor; bona > boa) i la simplificació de [ll] i [nn] en [l] i [n] (cellariu > celeiro; evannare > abanar). Els dos fenòmens havien de donar-se simultàniament, perquè no hi ha pràcticament excepcions. Si, per exemple, la simplificació de [ll] fos anterior a la caiguda de [l], evidentment no hi hauria termes patrimonials amb [ll] intervocàlica, perquè la caiguda ja els hauria trobat simplificats. Si fos al revés, la probabilitat que sons geminats haguessin sigut eliminats seria alta, i se'n troben poquíssims casos. Tot això havia, doncs, de passar en un període curt i, és clar, parlem d'un entorn bàsicament àgraf, «tornando indispensável que os autores da mudança, os falantes, gozassem duma impecável memória latina auditiva que os guiasse nas diferenças articulatórias entre -l- e -ll- e entre -n- e -nn-» (p. 61). I per què primerenc? Perquè tota la documentació escrita, que només apareix una mica abans de 1200, demostra l'extensió i l'estabilitat d'aquests fenòmens. Amb tota la vacil·lació ortogràfica típica d'aquests documents, no n'hi ha gens quant a la desaparició d'aquests sons consonàntics. Aquesta mateixa documentació mostra que, tot i que ja hi havia una frontera política entre Galícia i Portugal, no n'hi havia cap de lingüística: «o facto é que o galego e o português de 1400 eram incomparavelmente mais semelhantes que os actuais modelos de língua português e brasileiro» (p. 66).

És a dir, «o nosso idioma foi, pois, desde o seu início uma criação galega» (p. 68), i aquest és un fet que la historiografia portuguesa ha volgut ocultar sistemàticament, i per dues raons. La primera, ja esmentada: no voler acceptar que la llengua portuguesa actual, un tret nacionalitzador de primer ordre, s'origina a «l'estranger»: «A simples ideia de que, algum dia, um idioma estrangeiro possa ter sido a língua de Portugal é-nos insuportável» (p. 95). La segona, el prejudici que atorga un gran prestigi a un origen clàssic, llatí, i tot el contrari a un origen suposadament humil com seria el gallec: «Nas histórias que nos contamos sobre nós mesmos, não existe uma personagem chamada *Galiza*» (p. 86). I el professor Venâncio dona nombrosos exemples d'ocultació flagrant d'aquest origen gallec, alguns fins i tot grotescos, i d'una «invenció de la tradició» que, per subratllar el caràcter únic de Portugal i la seva cul-

tura, necessita ignorar o negar Galícia en tots els àmbits, no només el lingüístic. Un cas paradigmàtic, el suposadament singular i intraduïble concepte portuguès de *saudade*: «A saudade é um sentimento galego genuíno, e o nome que lá lhe dão é, por incrível que pareça, também *saudade*» (p. 100). Com es pot veure, en el llibre no hi manca la ironia, tampoc. Un altre cas, aquest més propi de l'àmbit filològic, la invenció del glotònim «galego-português» quan «o único nome que cabe atribuir-lhe é *galego*» (p. 95). Per cert, l'autor documenta el glotònim «gallec» per primer cop el 1290, a les *Regles de trobar* escrites en occità pel trobador català Jofre de Foixà («Lengatge fay agardar, car si tu vols far un cantar en frances, no·s tayn que y mescles proençal ne cicilia, ne gallego, ne altre lentgage que sia strayn a aquell» [Foixà, 12??]), mentre que «só nos anos de 1430 encontramos um uso absoluto de 'o português' para o idioma pátrio» (p. 85).

La segona part, amb el títol de «Portugal construeix un llengua», està dedicada al període posterior a 1400, quan el portuguès s'ha convertit en una llengua d'estat i es distancia dels models lingüístics del nord, és a dir, «começava essa História do Esquecimento da Galiza que duraria até hoje» (p. 109). L'aristocràcia portuguesa ha sofert un recanvi (que té una fita essencial en la batalla d'Aljubarrota contra Castella, l'any 1385), i ara és el centre-sud qui mana, també lingüísticament. La historiografia portuguesa ha emfasitzat de bon grat aquest distanciament del nord, que segons el professor Venâncio no és tant. I en canvi no ha subratllat gens un altre fenomen fins a cert punt paradoxal: la gran influència que el castellà comença a tenir en el portuguès, i que durarà fins al segle XVIII. Conclusió: gallec i portuguès es distancien una mica, sí, però no pas perquè el gallec es castellanitzi, sinó perquè ho fa el portuguès.

Un element paradigmàtic de l'allunyament del nord és el diftong <ão>. Mentre a Galícia es conservaran diferents solucions nasals per a la caiguda de [n], el «novíssimo ditongo *ão* começa a exercer uma forte atracção em seu redor» (p. 123). Alhora, la influència del castellà —que es dona paral·lela a la tendència rellatinitzadora del Renaixement i que, segons l'autor, és un mateix fenomen («qualquer aproximação renascentista ao latim era, para o utente português coevo, mesmo culto, indistinguível do aproveitamento do espanhol», p. 138)— es nota especialment en la reintroducció de [l] i [n] intervocàlics, cosa que dona com a resultat nombrosos doblats (cio – zelo; paço – palácio, etc.). Cosa que el gallec no va fer, sinó que «manteve-se longo tempo à margem dessa reintrodução de *l* e *n* intervocálicos, por ele próprio tão denodadamente suprimidos em épocas remotas» (p. 149).

La tercera part del llibre, titulada «El gallec i el portuguès», comença estudiant el lèxic que encara avui és tan propi del portuguès com del gallec (capítol 9), un aspecte que no ha despertat gaire interès tradicionalment entre els filòlegs portuguesos, que més aviat s'han dedicat a assenyalar-ne les diferències (tema que tracta el capítol 10). Tots dos moviments desemboquen en una pregunta inevitable: es pot parlar avui de gallec i portuguès com una sola llengua? Si la resposta és negativa, el professor Venâncio no creu que es pugui atribuir als esforços més o menys conscients, polítics i de planificació lingüística, fets des de Portugal durant segles per allunyar-se del gallec, sinó perquè gallecs i portuguesos han invertit en «toda ordem de estruturas e materiais próprios», per «as suas castelhanizações terem vastamente divergido», per l'entusiasme portuguès pel francès a partir de 1730 i finalment perquè totes dues varietats han sigut «só muito esporadicamente objecto de mútuo e sério interesse» (p. 202).

El llibre encara aquí la qüestió del reintegracionisme (l'acostament del gallec a solucions ortogràfiques, lèxiques i gramaticals portugueses) i del lusisme (la proposta d'adoptar el portuguès estàndard com a llengua escrita de Galícia). El professor Venâncio es mostra en aquest punt extremament crític amb la proposta lusista. Acusa aquesta tendència de proposar un «apagamento do galego patrimonial» en benefici del portuguès estàndard. I això per què? Doncs en el fons, perquè consideren el portuguès i l'espanyol «duas normas para eles prestigiosas», mentre que el gallec és «terreno desconhecido e mirado com desdém». I remata: «É estranho, e para nós dificilmente concebível, mas é fenómeno comum galegos se envergonharem do próprio idioma» (p. 212). La idea —falsa segons l'autor i que el lusisme pren del gran filòleg Manuel Rodrigues Lapa— és que el gallec completament netejat de castellanismes seria portuguès. Es té una imatge segons la qual el portuguès hauria mantingut el caràcter primordial, mentre que el gallec s'hauria castellanitzat, però per a Venâncio «A verdade histórica era o exacto contrário daquilo que Rodrigues Lapa aí delineava» (p. 213). Així, el que acaben fent aquestes propostes és

també el contrari del que pretenen, és a dir, reforçar els mites antigallecs tan comuns entre portuguesos i caure en una altra mena de castellanització sacrificant formes genuïnes a favor de «castelhanismos hoje correntes em português» (p. 220) que la Real Academia Galega ara mateix no accepta. Però el perjudici d'un projecte lusista no seria només per al gallec, sinó també per al portuguès, que «se veria, ele mesmo, triturado por um espanhol a que, noite e dia, estaria exposto» (p. 220).

La quarta i última part del llibre —«Sols i acompanyats»— es dedica a les formes lexicals exclusives del portuguès. I aquí la crítica de l'autor és cap a «l'higienisme lèxic», és a dir, la idea que determinats termes són inacceptables per vulgars, plebeus, antiquats i semblants. Sovint, aquests termes coincideixen amb el gallec, és a dir, són els més patrimonials. Tant ha estat l'interès de desvincular-se dels orígens del nord que fins i tot s'han proposat teories —completament desacreditades— com un origen àrab, o un de fenici, del portuguès. El darrer capítol reprèn la qüestió de la comunicació i l'oblit de Galícia, malgrat unes quantes iniciatives d'apropament, sempre inconstants. I constata que, de fet, som testimonis d'una nova fragmentació del portuguès, que al Brasil desenvolupa noves formes. I això, per al professor Venâncio, és una bona notícia.

En resum, es tracta d'un llibre extremament incòmode, especialment per al reintegracionisme gallec, però també per a la historiografia i la filologia portugueses. Un llibre apassionant, controvertit, directe, ple d'idees i de dades, que no defuig cap tema espinós, i a més a més divertit. Difícilment es pot demanar més.

Pere COMELLAS CASANOVA
Universitat de Barcelona

Referències bibliogràfiques

- BENOZZO, Francesco / ALINELI, Mario (2012). «Dalla linguistica romanza alla linguistica neoitalide», dins BENOZZO, F. et al. (ed.): *Culture, livelli di cultura e ambienti nel Medioevo occidentale. Atti del IX Convegno della Società Italiana di Filologia Romanza (Bologna, 5-8 ottobre 2009)*. Roma: Aracne, p. 165-203.
- FOIXÀ, Jofre de (12??): «Vers e regles de trobar». *Corpus des Troubadours*. Institut d'Estudis Catalans i Union Académique International. Disponible a: <https://trobadors.iec.cat/veure_d.asp?id_obra=1396>. [Consulta: 2 de març de 2020.]

VERDAGUER, Jacint (2019): *Roser de tot l'any. Dietari de pensaments religiosos*, a cura de M. Carme Bernal i Creus. Folgueroles: Verdager Edicions / Societat Verdager, 554 p.

Tradicionalment, l'estudi de l'obra de Verdager s'havia centrat en les seves obres més ambiciosos, mentre que la producció verdageriana de motivació pastoral havia quedat en segon terme. Darrerament, però, els estudis verdagerians van il·luminant també aquesta àmplia part de l'*opus* verdagerià. En aquest context cal situar els últims Col·loquis Verdager organitzats per la Universitat de Vic o l'edició crítica del llibre *Càntics*, a cura de Joan Requesens. Forma part també d'aquest context la publicació de l'edició crítica del llibre *Roser de tot l'any* a cura de M. Carme Bernal en el marc de l'edició crítica de l'obra completa de Verdager que publica, del 1995 ençà, la Societat Verdager, primer a Eumo i des del 2013 a Verdager Edicions.

L'edició és fruit de la tesi doctoral de M. Carme Bernal, dirigida per Joaquim Molas i defensada a la Universitat de Barcelona l'any 2009. Gràcies a la minuciosa recerca de Bernal, sabem ara les circumstàncies precises de redacció de *Roser de tot l'any*, els objectius que movien Verdager a escriure aquesta obra, les diferències entre l'edició dels poemes a *La Veu de Catalunya* l'any 1893 (durant un any, Verdager hi va anar publicant una sèrie de poemes corresponents a cada dia de l'any, de manera que el llibre constituïa un dietari poeticoperiòdic iniciat l'1 de gener i acabat el 31 de desembre